

ké to, že tvorca si neuvedomuje, „že je pôvodcom slovesného diela, ktoré sám vytvoril, ale neuvedomuje si ani to, že dielo je vytvorené, t. j. že obsah tohto diela vytvoril on sám, že to teda nie je objektívna skutočnosť...“ (s. 114). Hranica medzi subjektom a objektom je ešte veľmi nejasná. A tak predpoklad, či uznanie, že obsah mýtu je skutočnosť, je výsledkom nejasného vedomia jeho subjektívnej existencie. Vyššie uvedený charakter autorstva je snáď najzávažnejším argumentom v prospech autorovho chápania podstaty mýtu.

FILOZOFICKY O ATEIZME

Otázky vedeckého ateizmu ako relatívne samostatnej filozofickej vedy, jej predmetu a teoretického systému, jej vzťahu ku systému marxisticko-leninskej filozofie v užšom zmysle i ku iným filozofickým vedám (napríklad etika, estetika) a spoločenským vedám vôbec, priťahujú záujem stále väčšieho počtu pracovníkov a pracovník, ktoré sa na túto oblasť poznania špecializujú v rôznych socialistických krajinách, osobitne v Sovietskom zväze. Štúdií i knižných prác pribúda, hoci najmä syntetických prác je stále nedostatok. Výrazne sa to pociťuje najmä v tej časti vedeckého ateizmu, ktorej hlavným predmetným zameraním nie sú otázky reliigiológie, ale otázky ateológie, teda učenie o podstate ateizmu, jeho vzniku a historickom vývine, historických formách, vzťahu ateizmu ku spoločenskému pokroku a jeho humanistickej spoločenskej funkcii atď. V tejto časti predmetnej problematiky vedeckého ateizmu sa často pociťuje aj nedostatok kategoriálneho aparátu a nie zriedka aj rôznosť názorov. Rad otvorených problémov v tejto oblasti umožnil, aby ich otvorenosť zneužíval teologizujúci revizionizmus ešte pred desaťročím a

Práca Steblina-Kamenského je zaujímavá nastolenými otázkami, ako aj ich riešením, ale tiež tým, že v celej práci implicitne a na viacerých miestach explicitne naznačuje odlišnosti mytologického a náboženského prístupu k rozličným problémom. Implicitne tak vlastne autor rieši aj odlišnosť mytológie a náboženstva ako aj ich vzťah. A práve v tejto súvislosti sa dá široko využívať tak v teoretickej ako aj propagandistickej práci.

Emil Dragúň

ich ideologická aktuálnosť je daná tým, že sú stále živé klerikálne a buržoázne protiateistické tendencie, zamerané na falzifikovanie podstaty ateizmu, devalvovanie jeho hodnoty a pod. Práve v týchto súvislostiach možno privítať, že ku zaplneniu mnohých medzier prispieva vydanie podnetnej monografickej a značne syntetickej práce nášho autora T. Halečku, *Podstata ateizmu*.

Nekladieme si za cieľ podrobnejšie referovať o obsahu tejto práce. Sťažuje to značná šírka problematiky, ktorú obsahuje, ako aj súvislosti, v ktorých ju autor rieši. Pretože však ide o prácu naozaj podnetnú v domácom i medzinárodných rozmeroch, sústredíme sa predovšetkým na tieto jej stránky.

V súlade s názvom celej práce venuje autor prvú jej kapitolu otázkam významu termínu a podstate pojmu ateizmus. Nerobí tak však iba v záujme logiky výkladu či poriadku, ale preto, lebo ako presvedčivo dokazuje, už okolo tohto základného pojmu preživa veľa nejasností i problémov. T. Halečka venuje pozornosť analýze pôvodného významu termínu ateizmus a jeho tradovaniu až dodnes

analýze teoretických a ideologických problémov v súčasnom chápaní ateizmu, a ak čitateľ pristúpi ku tejto knihe s hľadiskom bežného tradičného názoru, že tu problémov niet, že ateizmus je predsa a prosto negácia boha či náboženstva, že mu možno porozumieť, ak slovo gréckeho pôvodu [a — theos] zameníme slovenským slovom bezbožnosť, tak autor ho zásadným spôsobom presvedčuje, že tomu tak nie je. Autor dokladá vedeckú neudržateľnosť jednostranne etymologizujúcich prístupov k objasňovaniu súčasného významu termínu ateizmus a zdôvodňuje potrebu rozpracovania vedeckej definície pojmu ateizmus ako filozofickej kategórie. Z tohto hľadiska podrobuje kritike rôzne spôsoby nemarxistického a antiateistického objasňovania podstaty ateizmu, ale aj nedôsledností, ktoré pretrvávajú u rôznych marxisticko-leninsky orientovaných autorov, čo oslabuje ich kritiku rôznych protiateistických tendencií. V závere kapitoly T. Halečka predkladá kritériá pre vymedzenie vedeckého pojmu ateizmu a jeho pozitívneho obsahu, založené na dialekticky celostnom postihnutí javu ateizmu i základných určení jeho podstaty. Podstatu ateizmu vymedzuje ako jednotu jeho troch základných určení: *po prvé* ide o svetonázorové stanovisko, „ktoré je pozitívne zakotvené v materialistickom svetonázore. Ateizmus však nie je svetonázorom sám osebe, ale je logickým dôsledkom, stránkou, respektíve princípom celostného materialistického svetonázoru, ktorým prestupuje ako rozmer jeho pozitívneho výkladu sveta, človeka a ich vzájomného vzťahu“ (s. 36—37). *Po druhé* v súlade s Marxovým chápaním ľudských základov ateizmu predstavuje ateizmus „svetonázorové vyjadrenie afirmácie pozitívneho ľudského bytia, jeho hodnoty a zmyslu“, teda ateizmus je humanizmus (s. 43). *Po tretie* na uvedených pozitívnych určeníach ateizmu sa za-

kladá jeho negatívne-kritické určenie, ako odmietnutie prevrátených fantastických názorov (predstav a pojmov) zakladajúcich sa na uznaní existencie nadprirodzených (duchovných) bytostí a síl od materiálnej skutočnosti nezávislých alebo vo vzťahu k nej prvotných“ (s. 46). Na základe týchto základných určení ateizmu predkladá T. Halečka túto stručnú definíciu: „Ateizmus je princíp a logický dôsledok celostného materialistického svetonázoru, jeho pozitívneho realistického chápania sveta, človeka a ich vzájomného vzťahu, je svetonázorovým výrazom a potvrdením pozitívneho zmyslu bytia človeka, jeho pravdivého sebaepochopenia a humánnej hodnotovej sebarealizácie, a na tomto pozitívnom základe je negáciou nábožensko-idealistického svetonázoru“ (s. 49).

Úsilie autora o pozitívny obsah pojmu ateizmu je teda evidentné a teoreticky podnecujúce pre ďalšie skúmanie. Umožňuje prekonanie radu doteraz sa prejavujúcich nedôsledností, medzi nimi osobitne názorov, ktoré spájajú možnosť spojenia ateizmu s idealizmom a nie zriedkavo sa prejavujú i v našom prostredí. Pri riešení týchto otázok je pre autora charakteristické tvorivé uplatnenie myšlienok klasikov marxizmu-leninizmu, na ktoré sa dosť zabúda. Ide predovšetkým o Engelsovo vymedzenie materializmu ako chápania a výkladu sveta z neho samého bez idealistických výmyslov. A pri objasňovaní zložitejších a protirečivých svetonázorových pozícií rôznych filozofov metodologické využitie Engelsovej kritiky Dühringa a Lenínovej kritiky Bogdanova.

T. Halečka teda neodmieta, a je to logické, negatívne-kritické určenie ateizmu. Zdôvodňuje však nesprávnosť redukcie ateizmu len na toto určenie a požaduje odlišovať ateizmus od rôznych foriem neateistickej kritiky náboženstva. Práve týmto otázkam venuje ďalšiu kapitolu svojej práce. Jej

základným východiskom je stanovisko, podľa ktorého „kritika náboženstva nie je podstatou ateizmu, ale spôsobom prejavu jeho podstaty. Preto podstatu ateizmu nemožno stotožňovať s týmto prejavom, a to tým viac, že kritický vzťah k rôznym stránkam či formám náboženstva, k rôznym náboženským predstavám a názorom je sprievodným znakom, črtou, stránkou aj takých svetonázorových systémov v dejinách a súčasnosti, ktoré neboli, či nie sú ateistické“ (s. 50—51). Autor zdôrazňuje, že nie každá kritika náboženstva vyrastá z celostného materializmu a ateizmu a ako krajnú ilustráciu uvádza možnosť aj „náboženskej kritiky náboženstva.“

Významnou súčasťou autorovho riešenia tejto problematiky je podrobná analýza niektorých foriem neateistickej kritiky náboženstva, osobitne tých, ktoré sú často s ateizmom nesprávne stotožňované.

Osobitne je filozoficky prínosnou tá časť knihy T. Halečku, v ktorej autor rozoberá vzťah idealizmu a kritiky náboženstva, respektíve otázky idealistickej kritiky náboženstva. Na celom rade postáv filozofov-idealistov v dejinách i súčasnosti dokladá možnosti idealistickej kritiky náboženstva a jej odlišnosť od ateizmu. Uvádza dve hlavné skupiny predstaviteľov tejto kritiky. Prvú predstavujú „filozofi, ktorí boli v rôznych obdobiach dejín nositeľmi čiastočne materialistických názorov, i keď nedospeli k celostnej materialistickej pozícii a materialistickému riešeniu ontologickej stránky základnej otázky filozofie (napríklad F. Bacon, R. Descartes, B. Spinoza [a pod.]“ (s. 74). Autor zdôrazňuje objektívnu zameranosť tejto skupiny filozofov, ktorá jej otvára „horizont realistickej orientácie“ a poznanie alebo vytušenie mnohých právd o svete, človeku a ich vzťahu. Na tomto základe sa rozvíjajú rôzne úrovne kritiky náboženstva, jeho stránok, teo-

lógie, spoločenského pôsobenia cirkvi atď. Podľa autora možno do tejto skupiny zaradiť aj niektorých objektívnych idealistov, ktorých mystifikovaný systém obsahuje viacero racionálnych, teda materialistických prvkov (napr. Hegel). Do druhej skupiny autor zaraďuje predovšetkým subjektívne idealisticky orientovaných filozofov, ktorých pozícia vyúsťuje do rôznych foriem gnozeologického skepticizmu a agnosticizmu (napríklad D. Hume, I. Kant, A. Ayer a iní). Hlavní predstavitelia tejto skupiny filozofov, ktorí elekticky a kompromisne zmierujú materializmus s idealizmom, aby unikli solipsizmu, podrobujú kritike spravidla objektívne idealistické základy náboženstva, no sami upadajú do fideizmu a subjektivistických foriem apológie náboženstva. Ak prihliadneme k stavu bežného hodnotenia filozofov, ako sa s ním stretávame v historicko-filozofických výkladoch, má táto časť práce T. Halečku metodologický význam pre presnejšie hodnotenie svetonázorových pozícií rôznych mysliteľov v dejinách i súčasnosti. Tento význam práce sa len umocňuje ďalej rozvíjanou analýzou takých filozofov a ich svetonázorovo protirečivých systémov, ako je B. Russell a J. P. Sarte. Prvý z nich je totiž známy svojou výraznou kritikou náboženstva, osobitne kresťanstva a druhý až proklamovaným ateizmom. Pomocou už uvedeného metodologického využitia Engelsovej kritiky Dühringa a Leninovej kritiky Bogdanova, autor tvorivo prispieva ku hlbšiemu hodnoteniu svetonázoru týchto a podobných filozofov a k prekonaniu zjednodušenia i rozpakov, s ktorými sa možno často stretnúť. Osobitne podnetným je zdôraznenie možnosti protirečenia medzi spontánnou životnou pozíciou filozofa, ktorá môže byť na úrovni tendujúcej ku živelnému materializmu a ateizmu a jeho teoretickým filozofickým systémom, ktorý môže byť idea-

listický, fideistický, vedúci ku apológii náboženstva svojimi logickými dôsledkami. Preto podľa T. Halečku je síce možné hovoriť o spontánnom ateizme takýchto filozofov, ale nemožno hovoriť napríklad o novopozitivistickom alebo o existencialistickom ateizme, lebo na idealistických filozofických učeniach sa ateizmus nemôže teoreticky zakladať. V porovnaní s týmito neateistickými formami kritiky náboženstva autor ďalej rozoberá podstatu ateistickej kritiky náboženstva a jej historické črty, dokladá závislosť rôznych foriem ateizmu v dejinách na tých historických formách materializmu, z ktorých tento ateizmus vyrastal. Za orientačne významné možno pokladať aj objasnenie pojmu „buržoázny ateizmus“, ktorému autor venuje pozornosť spolu s kritikou tendencií, ktoré tendenčne vykladajú ateizmus v marxizme-leninizme ako prežitok buržoázneho myslenia. Na bohatom materiáli dokladá potrebu odlíšenia klasického predmarxistického buržoázneho ateizmu a rozkladajúceho sa ateizmu v buržoáznom myslení obdobia imperializmu, ako aj potrebu diferencovať medzi buržoáznym voľnomyšlienkarstvom a proletárskym bezvereckým hnutím či marxisticko-leninským ateizmom. Touto cestou aj určuje kritériá, na aké tradície, na aké historické dedičstvo ateizmu a relatívne pokrokových foriem kritiky náboženstva marxizmus-leninizmus nadväzuje.

Osobitný okruh podnetov a prínosných riešení, ktoré vyplývajú z knihy T. Halečku, je spojený s treťou kapitolou, ktorú autor zameral na otázku podstaty, štruktúry a humanistickej funkcie marxisticko-leninského ateizmu. S prihliadnutím na súčasný stav rozvoja vedeckého ateizmu, v ktorom sa dosť často stretávame s nejednotne používanou terminológiou, možno považovať za podnetné a prínosné rozpracovanie obsahového ur-

čenia pojmu marxisticko-leninského ateizmu, ktorému autor venuje pozornosť. Vychádza z požiadaviek, že „pojem marxisticko-leninského ateizmu treba chápať, skúmať a objasňovať ako filozofickú kategóriu, zhrnujúcu obsah, miesto, význam, základné prejavy a spôsoby fungovania ateizmu v celostnom systéme marxizmu-leninizmu. Z takéhoto prístupu vyplýva, že pojem marxisticko-leninského ateizmu treba chápať ako pojem, ktorý v sebe integruje tri základné určenia a významy, postihujúce a vyjadrujúce celostnosť jeho obsahu“ (s. 122—123). Následne venuje pozornosť vymedzeniu týchto troch základných určení. T. Halečka o tom píše: „*Po prvé* pojem marxisticko-leninského ateizmu vyjadruje *filozofický princíp a logický dôsledok marxisticko-leninskej filozofie*, teda dialektického a historického materializmu“ (s. 123). Kvalita tohto materializmu určuje aj kvalitu ateizmu, ktorý z neho vyrastá. Podľa autora však ateizmus v marxisticko-leninskej filozofii nie je iba logický dôsledok, ktorý je možné, ale prípadne nie nutné z tejto filozofie odvodzovať. Autor zdôvodňuje a konkrétne dokladá, že ateizmus je princípom, ktorý je od marxisticko-leninskej filozofie neoddeliteľný. Preto „nielen teoretický systém dialektického a historického materializmu vplýva na kvalitu marxisticko-leninského ateizmu, ale v dôsledku dialektickej jednoty, a tým aj vzájomnej podmienenosti systému kategórií, zákonov a princípov marxisticko-leninskej filozofie i jej princíp ateizmu vplýva na ostatné kategórie, zákony a princípy, prispieva k naplneniu ich materialistického obsahu, svetonázorovej funkcie, ale aj metodologickej hodnoty“ (s. 123). Uplatnenie tohto princípu má takto pozitívny význam, no súčasne sa premieťa aj do negatívne-kritickej stránky svetonázorovej funkcie marxisticko-leninskej filozofie. Z autorovho stanovis-

ka vyplýva, že práve uplatnením tohto princípu možno presnejšie určiť svetonázorové pozície rôznych smerov nemarxistickej filozofie a hlbšie realizovať kritiku nielen zjavne idealistických filozofií, ktoré vedú k otvorenej apológii náboženstva, ale takých foriem idealizmu, ktoré sú sekularizované, skryté fideistické a náboženské dôsledky často len implikujú. Táto časť knihy je súčasne zdôvodnením, prečo je žiadúce rozvíjať vedeckoateistickú výchovu, osobitne jej filozofickú stránku nielen v rámci osobitných foriem tejto výchovy, či v rámci vyučovania vedeckého ateizmu, ale ako organickú súčasť uplatňovania svetonázorovej funkcie marxisticko-leninskej filozofie. Bez ateistického rozmeru nie je uplatňovanie tejto funkcie komplexné a najmä v kritike idealizmu nemôže byť ani dôsledné.

Ako druhé určenie marxisticko-leninského ateizmu T. Halečka uvádza, že pod ním treba rozumieť „rozpor, teda organickú súčasť marxisticko-leninského svetonázoru ako celku“ (s. 131). Autor tu vychádza z toho, že marxisticko-leninský svetonázor je zložitejšie štrukturovaný a že sa nedá redukovať iba na jeho filozoficko-teoretické základy (má tiež sociálno-politickú, etickú, estetickú a pod. stránku a súčasne má nielen ideovo-teoretickú, ale aj psychologickú rovinu). Odhliadnuc od osobitne podnetnej myšlienky autora, ktorú predstavuje jeho zdôraznenie psychologickkej roviny aj živej, každodennej marxisticko-leninskej orientácie ľudí, z tejto štruktúracie vyplýva, že v celostnom marxisticko-leninskom svetonázore už nejde o ateizmus len na úrovni filozofického princípu, ale svetonázorového presvedčenia, ktoré prestupuje hodnotové ideály, normy hodnotenia i praktické životné postoje ľudí. Aby nedochádzalo k nedorozumeniam, v teoretickej literatúre je vždy žiadúce presne vymedziť, o akom z týchto dvoch urče-

ní pojmu marxisticko-leninského ateizmu sa hovorí.

Tretie určenie obsahu pojmu marxisticko-leninský ateizmus, ktoré je žiadúce odlišovať od prvých dvoch, sa viaže na konštituovanie vedeckého ateizmu ako filozofickej vedy. Aby nedochádzalo k nedorozumeniam, autor doporučuje v tomto prípade používať termín vedecký ateizmus ako komunikatívne rezervovaný práve pre označenie tejto osobitnej filozofickej vedy. Pre autora je evidentné, že aj ateizmus ako princíp marxisticko-leninskej filozofie má vedecký charakter, podobne ako celý systém tejto filozofie, a že aj marxisticko-leninský ateizmus v bežnom svetonázorovom vedomí má svoje vedecké základy, že na druhej strane aj vedecký ateizmus je marxisticko-leninský, no reálna podmienenosť týchto troch určení si vyžaduje aj presnejšie terminologické odlišenia.

Vedeckému ateizmu ako filozofickej vede venuje T. Halečka vo svojej monografii aj samostatnú pozornosť. Vymedzuje ho ako filozoficko-teoretickú a súčasne ako empirickú vedu, lebo predmet jeho skúmania obsahuje takú rovinu objekt-subjektových vzťahov, že sa ho nemožno poznaním zmocniť adekvátne nefilozoficky, no súčasne sa nejedná už iba o filozofickú rovinu všeobecnosti skúmania tohto predmetu a preto ho musí vedecký ateizmus skúmať aj empiricky, a to vlastnými prostriedkami. Preto je vedecký ateizmus protikladný tak idealistickej filozofii náboženstva, ako aj empiricko-popisnej buržoáznej vede o náboženstve. Predmet skúmania vedeckého ateizmu vymedzuje autor v nadväznosti na sovietskú vedu, osobitne M. P. Novikova, ako skúmanie „zákonitostí, prejavov a foriem vzniku, vývoja a odumierania náboženstva ako spoločensko-historického javu; skúmanie podstaty ateizmu ako sociálno-historického javu a zá-

konitostí procesu jeho vzniku a rozvoja ako svetonázorovej formy ľudskej emancipácie. Osobitne s prihliadnutím na potreby praxe rozvoja socialistickej spoločnosti súčasťou vedeckého ateizmu je skúmanie zákonitostí, foriem a metód rozvíjania vedeckej, marxisticko-leninskej svetonázorovej orientácie ľudí“ (s. 146). Z tohto vymedzenia predmetu vedeckého ateizmu logicky vyplýva jednota jeho religiologickej a ateologickej súčasti či stránky. Autor ho chápe ako filozofickú vedu o ateizme i o náboženstve a z takéhoto chápania vyplýva i významná kompetencia vedeckého ateizmu v otázkach teórie svetonázoru vôbec. Podľa tohto zamerania predmetu vedeckého ateizmu T. Halečka zdôrazňuje nutnosť jeho nadväznosti na súčasné interdisciplinárne prístupy k skúmaniu zložitých javov, čo sa v teoretickom systéme vedeckého ateizmu odráža v potrebe rozvíjania nielen jeho filozofických základov, ale aj radu pomocných vedných disciplín, z ktorých napríklad dejiny ateizmu a náboženstva, sociológia ateizmu a náboženstva, psychológia ateizmu a náboženstva a pod. majú priamo systémotvorný charakter, lebo si to vyžaduje uplatnenie hľadiska dialektickej celostnosti a komplexnosti. Z týchto pozícií T. Halečka odôvodnene zaujíma kritické stanovisko k rôznym koncepciám, ktoré buď zužujú predmetné zameranie vedeckého ateizmu, alebo inklinujú k jeho zámene príliš samostatne chápanými vedami o náboženstve (religiológia) či o ateizme (ateológia, ateografia) a pod. Takto je vedecký ateizmus koncipovaný ako náročný vedecký program poznania, no nie iba abstraktne teoreticky zameralného, ale v súlade s potrebami praxe svetonázorového vývoja spoločnosti i praxe ideologických zápasov. Takto chápaná filozofická veda má význam-

né poslanie vo formovaní a stálom kultivovaní socialistického spoločenského vedomia i socialistického spôsobu života ľudí.

Rozvíjanie pozitívnej teórie ateizmu v knihe T. Halečku logicky vyúsťuje v analýzu o potvrdení humanistickej hodnoty marxisticko-leninského ateizmu v podmienkach reálneho socializmu. Na bohatom faktickom materiály autor dokladá rozvoj masového ateizmu v socialistických krajinách, pričom presvedčivo sleduje, ako je tento rozvoj ateizmu na jednej strane svetonázorovým odrazom a uvedením pozitívneho bytia človeka, rozvoja jeho bytostných síl, rozvoja osobnosti, a na druhej strane ako tento ateizmus spätne pozitívne pôsobí na takto zameranú orientáciu ľudí, ich tvorivú aktivitu.

Na základe tohto zamerania práce sa autor vracia k otázkam kritiky teologických a revizionistických falzifikácií a devalvácií ateizmu, ktorým venoval sústredenú pozornosť ešte v knihe *Ateizmus, teológia a revizionizmus*. Ak pred desaťročím teológia i revizionizmus parazitovali na otvorenosti celého radu otázok teórie vedeckého ateizmu a ich kritika sa mohla opierať viac-menej o všeobecné východiská, dnes sa táto kritika i s významnou zásluhou T. Halečku môže opierať o riešenie mnohých z týchto otázok.

Kniha T. Halečku je významným vedeckým prínosom pre marxisticko-leninskú filozofiu, a to nielen filozofickým objasnením podstaty marxisticko-leninského ateizmu, systematizovaním vedeckého ateizmu ako filozofickej vedy a s tým spojených dôsledkov pre skúmanie ateizmu, kritiku jeho buržoáznych, klerikálnych a revizionistických falzifikácií.

Jana Sošková